

ЯВИЩЕ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ Й «РУНО ОРОШЕННЕ»

ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА

Тетяна ІРТУГАНОВА,

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)
tatiana.lug5@gmail.comTHE PHENOMENON OF CULTURAL MEMORY IN THE
DEWY FLEECE («RUNO OROSHENNOJE»)

BY DYMYTRIY TUPHALO

Tetyana IRTUGANOVA,

Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University
(Severodonetsk, Ukraine)
ResearcherID V-2464-2018

Іртуганова Т.Р. Явление культурной памяти в «Руно орошенном» Дмитрия Туптала. Цель исследования. В статье анализируется роль культурной памяти и ее сакральное значение в образце проповеднической литературы XVII столетия – «Руно орошенном» Дмитрия Туптала (св. Дмитрия Ростовского). Данное произведение посвящено описанию известных к тому времени чудес от иконы Божьей Матери, находившейся в Ильинской обители города Чернигова. Образ чудотворной иконы Ильинской Богоматери имеет сразу две функции: практическую (средства хранения и передачи культурной памяти Черниговщины) и сакральную (объект излучения божественной помощи). **Методы исследования.** В статье были использованы описательно-аналитический, структурно-семиотический и культурологический методы. **Научная новизна.** Впервые анализируется явление культурной памяти в творчестве Дмитрия Туптала, в частности в произведении «Руно орошенное», а также показаны основные способы ее сохранения. **Выводы.** Культурная память транспортируется через символы. В данном случае можно рассматривать передачу библейского сюжета через символы. Информация, заложенная в них, передается через текст проповеди читателям, подвергаясь своеобразной интерпретации.

Исследовательница приходит к выводу, что в этой книге Дмитрий Туптало показывает одновременно два пласта информации – прошлое и настоящее, включив в состав повествования как современные ему события – хроники чудес, случившихся за последние несколько лет, так и цитаты авторов прошлого времени. Автор рассматривает текст как средство хранения культурной памяти и передачи ее последующим поколениям.

Ключевые слова: проповідь, культурна пам'ять, средство хранения культурной памяти, рассказ-мираклъ, барокко.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Проблема культурної пам'яті у всі часи існування цивілізації була однією з найважливіших для кожної людини й для людськості в цілому. Культурна пам'ять фактично є інформаційним каналом, за допомогою якого минуле з'єднується з теперішнім. Один з засобів збереження цього явища – тексти. З їхньою допомогою культурний досвід поколінь, що пішли, передається нащадкам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Термін «культурна пам'ять» був вперше сформульований у дев'яностих роках XX століття. Дослідженням цієї проблеми займалися Я. Ассман¹, Ю. Лотман², Л. Рєпіна³. Ю. Лотман найбільш повно охарактеризував явище пам'яті культури в текстах, які її «насичують».

Пам'ять культури не тільки єдина, але й внутрішньо різноманітна. Це означає, що її єдність існує лише на визначеному рівні й має приватні «діалекти пам'яті», співвідносні з внутрішньою організацією колективів, що складають світ цієї культури. Наявність субкультур з різним складом і обсягом приводить до різного ступеня еліптичності текстів, що циркулюють у культурних субколективах до виникнення «локальних семантик». Від-

так згодом текст може стати й незрозумілим до кінця нащадкам, що вирости на зовсім інших реаліях. У той же час культурна пам'ять протистоїть часу, оскільки зберігає минуле⁴.

Мета дослідження. З одного боку, тексти будь-якої епохи можна розглядати як ретранслятори минулого культурного й духовного досвіду людства для сучасників і нащадків. З іншого боку, сам текст з часом стає частиною культурної пам'яті певного народу. В такому ключі ми й розглянемо книгу «Руно орошенное» Дмитрія Туптала. Тобто нашим завданням буде, по-перше, прочитати «голоси з минулого», зафіксовані у тексті книги. А з другого боку, – визначити, що увійшло з цієї книги в культурну пам'ять за більше ніж три століття з моменту її виходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша редакція збірки з назвою «Чуда Пресвятої й Преблагословенної Марії» була видана в Новгороді-Сіверському 1677 року. Усі наступні видання (1683, 1689, 1691, 1696, 1697, 1702) були надруковані в Чернігові з назвою «Руно орошенное». Це була перша книга Дмитрія Туптала, що дійшла до нас. У ній він намагається описати відомі на той час чуда від ікони Божої Матері, що перебувала в Іллінській обителі міста Черні-

¹ Assman J. «Kulturnaja pamiat': pis'mo, pamiat' o proshlom i politicheskaja identichnost' v vysokih kulturah drevnosti» [Cultural memory: writing, memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity], Moscow, 2004, 363 p. [In Russian].

² Lotman J. «Pamiat' v kulturologicheskom osveshcheniji» [Memory in cultural light], «Zbrannyje stat'ji» [Selected articles], Vol.1, Tallinn, 1992, P. 200–202. [In Russian].

³ Repina L. «Kulturnaja pamiat' i problemy istoriopisanija (istoriograficheskije zametki)» [The Cultural memory and problems of historical writing (historiographical notes)], Moscow, 2003, 44 p. [In Russian].

⁴ Lotman Yu. «Pamiat' kultury. Istorija i semiotika» [The memory of culture. History and semiotics], Vnutri mysljashchih mirov. Chelovek – tekst – semiosfera – istorija [Inside the thinking worlds. Human – text – semiosphere – history], Moskva, 1996, P. 358–368 [In Russian].

гова. Крізь увесь текст «Руна» проходить образ чудотворної ікони Богоматері, що має відразу дві функції: практичну – як засіб збереження й передачі культурної пам'яті Чернігівщини, і сакральну – як об'єкт випромінювання божественної допомоги в певному монастирі.

Багаторазове перевидання «Руна» Дмитрія Туптало не було випадковим. Цей кількарізний видавничий повтор акцентував на Чернігові як духовному центрі Гетьманщини.

Фіксація чуд, що сталися завдяки цій іконі, підкріплюється цитатами зі Святого Письма (як Старого, так і Нового Завітів), текстів античної, ранньохристиянської й ранньомодерної літератури (у тому числі й з надрукованих на той момент словників). Відомості із цих книг включаються в текстовий масив «Руна орошеного» і передаються за допомогою його майбутнім поколінням.

Культурний шар, закований у цьому тексті, базується на високому рівні освіченості автора й моральних церковних постулатах. Колишній учень Києво-Могилянської академії знав досконало не тільки церковнослов'янську, книжну українську мову, але й на тому ж рівні володів давньогрецькою і латинською – мовами науки в ті часи. Крім цього, Туптало репрезентував чернігівський інтелектуальний осередок, до якого належали Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Антоній Радивилівський та інші відомі діячі.

Широко цитує Туптало також твори церковних авторитетів, зокрема Макарія Єгипетського, святого Григорія, святого Іоанна Золотоустого, святого Іоанна Дамаскина, святого Афанасія, святого Феодорита й інших⁵. Окрім того, текст «Руна» насичений західнохристиянськими культурними кодами, зокрема Дмитрій Туптало посилається на твори Амвросія Медіоланського та Ієроніма Стридонського. Автори киево-чернігівського кола дозволяли собі подібні речі. Вони, отримавши освіту в Європі або Київській колегії, що працювала за єзуїтським шкільним зразком, часто добирали аргументи з західних джерел. Відтак київські традиції текстотворення багато в чому відрізнялися від тих, що склалися у Московському царстві, а потім і Російській імперії.

Дмитрій Туптало, цитуючи тексти своїх сучасників, вводить їх у такий спосіб у культурну пам'ять читачів. Скажімо, у «Руні» згадується епізод про Якова жидовина, узятий з «Неба нового» Іоанікія Галятовського, збірника оповідань-міраклів, присвячених Богоматері, виданого в 1665 році⁶. Це свідчить про інтерес автора до сучасної йому літератури. Інтерпретація оповідання-міраклію та його героя містить аналогію зі старозавітним Яковом. Це типовий прийом українських барокових проповідників, описаний в гомілетичі «Наука альбо спосіб зложення казання» Іоанікія Галятовського.

Пам'ять культури в тексті книги – це пам'ять релігії. Центральний образ книги характеризується через

біблійні символи. Інформація, закладена в них, передається через текст читачам, піддаючись своєрідному тлумаченню. Часто у «Руні» ми бачимо зіставлення сюжетів Старого й Нового Завітів, що використовуються у ролі дотепної характеристики ситуації чи персонажа. Наприклад, появу Діви Марії символізують п'ять каменів, якими Давид вбиває філістимлянина (МАРИА)⁷. Автор книги радить озброюватися її іменем і перемагати ворогів⁸. Ноемин утішає Рут, яка є прообразом Діви Марії⁹. Деякі приклади, що цитуються зі Старого Завіту, характеризують людську натуру: автор порівнює триденне затьмарення сонця в Єгипті з нерозкаяним грішником¹⁰, гусла Давида – з Божими заповідями, при цьому розладнаність їхніх струн означає невиконання останніх, налаштованість – навпаки¹¹. У такому ж значенні витлумачуються й драхми: лише в разі виконання всіх заповідей гусла почнуть грати без розладу музику, а жінці, яка знайшла загублену драхму, буде радість¹².

Богородицю називає автор і Книгою, і Премудрістю, і Проводирем¹³. Вона настановляє людей на праведне життя. Її мудрість є світло, що очищує розум і душу. Останнє цінне, оскільки людина, яка знає, що добре, а що погане, у підсумку, за твердженням автора, стає на шлях виконання Божих заповідей.

Символи вживаються автором для кращого розуміння слухачем (читачем) основного змісту оповідання-міраклію. Скажімо, темна особа грішника позначає тягар його гріхів, а сльози єрусалимського царя Йосії – прихильність Богородиці до грішника, що розкаявся.

Одним з основних образів виступають сльози. Сльози, за Дмитрієм Тупталом, – це й руно, вкрите росою, і розпач людини з приводу своїх гріхів, і покаяння, а відтак духовне очищення людини.

У «Руні орошеному» формується культурна концепція ідеалу людини: доброї, смиренної, діяльної, віруючої й милостивої до близьких, вдячної Богові й Богородиці за допомогу, щедрої, байдужої до матеріальних благ. Вона поважає старших, дотримується православних канонів і православного віросповідання. Моральність людини в цьому творі сполучена з її особистісними якостями. Наприклад, нерозкаяний грішник прирівнюється до безумця¹⁴, тілесна нечистота «з людини свиною творить»¹⁵. Або ж хвороби називаються наслідком гріхів¹⁶.

Самим фактом написання «Руна орошеного» Дмитрій Туптало зберігає ідею іконопочитання, оскільки зцілення походять від Пресвятої Богородиці через ікону.

Основою книги стають оповідання про чудесні явища, що відбуваються від Іллінської ікони, причому люди зовсім упевнені в їхній природності. Чудо стає категорією щоденності й втрачає винятковий зміст. Чудесними явищами насичені й приклади, розміщені в інших частинах твору.

У часи бароко з'являється література, спрямована

⁵ Dymytriy Tuptalo «Runo oroshennoje» [Dewy Fleece], Chernigiv, 1683, 6+107 ark [in Oldslavic].

⁶ Ibidem, ark. 74.

⁷ Ibidem, ark. 25.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, ark. 12.

¹⁰ Ibidem, ark. 62.

¹¹ Ibidem, ark. 51.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, ark. 24.

¹⁴ Ibidem, ark. 31.

¹⁵ Ibidem, ark. 47.

¹⁶ Ibidem, ark. 68.

на масового читача. У середньовічній літературі простих людей у ролі головних дійових осіб мало, в основному згадуються князі, королі, царі й т. ін. «Руно орошенное» – книга, що містить посвяту відомому церковному лідеру Київської митрополії архієпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському Лазарю Барановичу, а також російському цареві Олексію Михайловичу, героями ж оповідань-міраклів стають здебільшого звичайні люди.

Я. Ассман вважає, що культурна пам'ять дистанціюється від повсякденності, або характеризується надповсякденністю. Для неї властиві фіксовані точки відліку; горизонт її не змінюється з плином часу¹⁷. Ці теорії можуть слугувати обґрунтуванням підходу до літописів та документів, листів, щоденників як до важливого накопичувача нюансованого розуміння конкретного часового періоду, а також як формуючого початку культурної пам'яті, що не втрачає свого головного значення в контексті сучасності.

Тому ми можемо розглядати наш твір не лише як художню збірку оповідань-міраклів, а й як своєрідний літопис. Дійсно, скоріш за все, з самого початку він замислювався в Дмитрія Туптала як хронологічний опис чуд, що сталися за сприяння Чернігово-Іллінської ікони. Тобто цей твір є частково документальним. В одному оповіданні з «Руна» є згадка про історичні події. У 1662 році, коли відбулося перше диво з іконою, татари (яких автор називає сарацинами) захопили біля Чернігова багато селищ. Іноки монастиря спочатку не знали про це, але, коли дізналися, пішли до печери Антонія. Опівночі татари ввірвалися до Іллінської церкви, пограбували її, скинули на підлогу всі ікони, окрім Іллінської. Вороги не зачепили її, навіть срібні шати залишилися на своєму місці. Окрім того, татари не змогли зайти у печери, де ховалася братія монастиря, хоча зробили декілька спроб – наче якась невидима сила тримала їх на місці¹⁸.

Конкретні оповідання про чуда виступають головними композиційними одиницями, інші ж підчастини служать для розгортання відомостей, кращого закріплення інформації, захоочення читачів. Таким чином, досліджуваний нами твір подає загальну картину подій.

Якщо ми подивимось на структуру «Руна орошеного», то побачимо, що усі чуда розміщені за хронологічним принципом; головними героями оповідань стають особи, які мають проблеми з духовним або фізичним здоров'ям. Структура тексту прозора, чітка. Тут ми бачимо конкретні відомості про названих людей, їхні заняття, соціальний статус, сімейний стан, проте не знаходимо опису рис їх характеру, роздумів з приводу конкретних подій, лише опосередковано можемо судити про це на основі конкретних заміток (почуття жаху біля образу, що замироточив; вдячність за зцілення тощо).

Книга подає відомості про тогочасне життя, державний устрій та побутові реалії, особливості діяльності різних соціальних верств населення, українське релігійне суспільство. Дмитрій Туптало нібито «консервує» їх

та передає наступним поколінням, а також популяризує певні факти, оскільки звичайні монастирські хроніки були б доступними вужчому колу читачів переважно на окремій території, проповіді ж тиражувалися й розповсюджувалися.

Разом з цим, автор приводить і зовсім фантастичні приклади. Скажімо, це відомості про птаха, що виводить пташенят старанно дивлячись на них¹⁹, або ж твердження, що людина, дивлячись довго на хворого або сліпого, обов'язково осліпне²⁰. Відтак автор відтворює фон вірувань людини XVII сторіччя.

Наступні підчастини («Бесіда», «Повчання», «Прилог») дають можливість доповнити моралізаторську складову твору.

Деякі історії, наведені в цьому творі, Дмитрій Туптало використав пізніше в «Житіях святих» – своїй найвідомішій книзі. Це епізод з Романом Солодкоспівцем, творцем кондаків²¹; історія про юну християнку, викрадену персами²².

Іоанн Максимович (св. Іоанн Тобольський) запозичив матеріал із «Руна» для поетичного твору «Богородице, Діво»²³. Книга Іоанна Максимовича (св. Іоанна Тобольського) була видана 1707 року. Це найбільший поетичний твір автора, який налічує 23 000 рядків. Кожен розділ його починається з оповідання-міраклію з «Руна орошеного». Сам автор на перше видання книги відреагував стримано, проте у церковній літературі вона залишила помітний слід.

Відома ікона «Несподівана радість» написана за мотивами сюжету, введеного як приклад до тексту «Роса воскресіння» з «Руна». Це історія про те, як грішник, ідучи на беззаконня, молився Богородиці, однак, побачивши її й Христа й поговоривши з ними, покався²⁴. Ця ж ікона надихнула на написання пісень сучасних нам авторів (іерей Олег Скобля «Несподівана радість» і Світлана Копилова «Грішник, що розкався»).

Історії з «Руна орошеного» надихали митців наступних поколінь. Згадується ця книга у романі Ю. Мушкетика «Гетманський скарб», написаному вже в XX столітті. За сюжетом, «Руно» читав головний герой Іван Сулима, син генерального хорунжого Івана Сулими, внук гетьмана Івана Сулими. Прототипом цього героя, скоріш за все, був Іван Михайлович Сулима, реальний онук цього гетьмана. Саме прототипом, бо біографічні факти мають значні розбіжності. Також згадуються тут тогочасні українські проповідники – Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Іоанн Максимович та інші. Також тут згадуються суперечки поважних ченців з приводу праць Дмитрія Туптала «Руно орошенное» та «Житія святих», а також книг Стефана Яворського та Феофана Прокоповича²⁵. Ці картини Ю. Мушкетик подає задля кращого заглиблення в атмосферу описуваної епохи. Як результат – досягнення історичної й психологічної достовірності викладу.

Висновки. Текст «Руна орошеного» містить як історичні відомості, так і характеристику культури того

¹⁷ Assman J. «Collective memory and Cultural Identity», *New German Critique*, N. 65, 1995, P. 126–129 [In English].

¹⁸ Dymytriy Tuptalo «Runo oroshennoje» [Dewy Fleece], Chernigiv, 1683, Ark. 5 [in Oldslavic].

¹⁹ Ibidem, ark. 92.

²⁰ Ibidem, ark. 38.

²¹ Ibidem, ark. 24.

²² Ibidem, ark. 48.

²³ Ioan Maksymovych «Bogorodytse, Divo» [Ave Maria], Chernigiv, 1707, 329 ark. [in Oldslavic].

²⁴ Dymytriy Tuptalo «Runo oroshennoje» [Dewy Fleece], Chernigiv, 1683, Ark. 93 [in Oldslavic].

²⁵ Іу. Mushketyk «Hetmanskyi skarb». [Hetman's treasure], Kharkiv, 2013, 415 p. [in Ukrainian].

часу. Основні засоби збереження культурної пам'яті – історії, оформлені в оповідання, цитати, посилання на церковні авторитети, символи. Текст твору проростає крізь культурні пласти, аж до сучасної літератури, даючи авторам можливість відтворювати колорит епохи й представляти культурних героїв.

Перспективи подальших досліджень. Подальше вивчення творчості Дмитрія Туптала дозволить зробити спостереження як над українською бароковою проповіддю періоду її розквіту, так і над специфікою української барокової культури.

Tetyana Irtuganova. The phenomenon of cultural memory in the *Dewy fleece* («Runo oroshennoje») by Dymytriy Tuptalo. The article analyses the role of cultural memory and its sacred significance in the sample sermon literature of the seventeenth century *Dewy Fleece* (*Runo Oroshennoje*) by Dymytriy Tuptalo (St. Dymytriy of Rostov). This work is devoted to the description of well-known at the time of the wonders of the Icon of the Mother of God, which was in Illinsky Monastery of the town Chernigov. The image of the miraculous Icon of the Mother of God of Illinsky Monastery has two functions: a practical (storage and transmission of cultural memory of Chernigov region) and the sacred one (the object of divine radiation of assistance).

Research methods. In the article, descriptive-analytical, structural-semiotic and cultural methods were used.

Scientific novelty. For the first time, the phenomenon of cultural memory is analyzed in the works of Dymytriy Tuptalo, in particular in the book *Dewy Fleece* («Runo Oroshennoje»), and the main methods of its preservation are shown.

Conclusions. Cultural memory is conveyed through symbols. In this case one can regard the biblical story through the symbols. The information enclosed in them is transferred to the reader through the text of the sermon, which is being subjected to a peculiar analysis.

The researcher concludes that in this book Dymytriy Tuptalo shows two layers of information at the same time – the past and the future, having included in the narrative both the contemporary events (chronicles the miracles that have happened over the last few years), and quotations the authors of the past. The author regards the text as a means of cultural memory storage and transferring it to the future generations.

Key words: sermon, cultural memory, storage of cultural memory, miracle-story, baroque.

Іртуганова Тетяна – викладач кафедри германороманської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Україна). Коло наукових інтересів: давня та нова українська література, методика викладання української мови (як іноземної). Автор 17 наукових праць.

Irtuganova Tetyana – Teacher of the Germanic and Romance Philology and Translation Department of Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University (Ukraine). Sphere of scientific interests: Ancient and New Ukrainian Literature, Methodics of Ukrainian language teaching (as foreign language). Author of 17 scientific works.

Received: 10.11.2018

Advance Access Published: December, 2018

© T. Irtuganova, 2018